

VERTROUWEN IN ONDERNEMEND RIJNLAND

VOORSTELLEN VOOR EEN CHRISTELIJK-SOCIALE

ONDERNEMERSAGENDA

PIETER GRINWIS EN JEROEN TROOST

TWEEDE KAMERFRACTIE CHRISTENUNIE

ChristenUnie

+ Geef geloof een stem

1. Vernieuwd vertrouwen tussen ondernemer en overheid

Met deze notitie presenteren we als Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie een christelijk-sociale ondernemersagenda. Omdat ondernemers het verdienen. Omdat ondernemingen cruciaal zijn voor het verdienvermogen en de werkgelegenheid van ons land. Omdat ondernemers met oplossingen komen voor grote maatschappelijke vraagstukken, waar politici nog bezig zijn met de probleemanalyse. Daarom komen we met een positieve ondernemersagenda die past bij de dienstbare economie die we voorstaan. Een rentmeestereconomie waarin we leven van de vrucht en niet ten koste van de schepping.¹ Een economie met ruimte voor ondernemers en hun creativiteit, gebaseerd op vertrouwen.

Vertrouwen dat allereerst begint bij onze Schepper die ons de aarde heeft toevertrouwd om er als rentmeesters goed voor te zorgen. Of om het met de opdracht uit het begin van de Bijbel te zeggen: om die te bewerken en te bewaken.²

Het gaat ten tweede om vertrouwen tussen overheid, de samenleving en het bedrijfsleven. Om elk vanuit de eigen verantwoordelijkheid bij te dragen aan een economie die dienstbaar is aan mens en schepping. En dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Burgers verwachten dat bedrijven het algemeen belang dienen, maar kiezen als consumenten te vaak voor hun eigen portemonnee. De nodige bedrijven hebben meer dan eens hun kosten deels afgewenteld op de maatschappij. En de overheid heeft zich te vaak geen betrouwbare bondgenoot getoond, maar een wispelturig tegenover waar je enerzijds als ondernemer niet op kon bouwen en die anderzijds het bedrijfsleven soms net iets te makkelijk de pinautomaat maakte van een te kwistige politiek.

En het gaat ten derde over vertrouwen tussen werkgever en werknemer, waarbij binnen een bedrijf niet winstmaximalisatie het hoogste doel is, maar welvaart in brede zin en dus ook het welzijn van medewerkers. Omgekeerd zoekt een medewerker ook het goede voor zijn werkgever; loyaliteit en betrokkenheid mogen worden verwacht.

Vertrouwen is als zuurstof in de longen van de samenleving. Vertrouwen dat de ander het goede zoekt, verder kijkt dan zijn eigenbelang en woord houdt. Als je mensen vertrouwen geeft, ervaren ze de vrijheid om hun gaven en talenten in te zetten voor de bloei van de samenleving. Ze kunnen omkijken naar hun naasten. Maar vertrouwen komt ook met verantwoordelijkheid; het kan worden beschaamd.

Deze ondernemersagenda bevat concrete voorstellen voor de overheid om samen met het bedrijfsleven vanuit de uitgangspunten van vertrouwen en verantwoordelijkheid te werken aan een rentmeestereconomie. Deze voorstellen zijn gegrond in ons christelijk-sociale denken.³

¹ Recent verscheen het visiedocument van de Commissie Partijvisie, *Hoop voor een ongenadige tijd*. Dit document bevat het pleidooi voor de rentmeestereconomie en mag beschouwd worden als een onderlegger voor deze notitie. Zie: www.christenunie.nl/koers

² Zie Genesis 2:15 en Psalm 24:1.

³ Voor deze notitie is veelvuldig geput uit twee uitgaven van het Wetenschappelijk Instituut, namelijk Teunis Brand (2015) *Coöperatief kapitalisme. Werk, geld en groei in christelijk-sociaal perspectief* en Carola Schouten en Geert Jan Spijker (2017) *Rijnland werkt. In gesprek met ondernemers*. Noties over zaken als de taken van markt en overheid vanuit christelijk-sociaal denken en Rijnlands denken zijn uit deze twee publicaties afkomstig.

Daarmee zijn deze voorstellen niet enkel bedoeld voor christelijke ondernemers, maar voor elke ondernemer – van het mkb tot het grootbedrijf – die vanuit dezelfde waarden werkt.⁴ Tevens is het van belang de kanttekening te maken dat deze notitie niet ten doel heeft een breed onderbouwde economische visie te schetsen, hoewel deze natuurlijk nauw verbonden is met onze visie op ondernemerschap. Daarvoor verwijzen we naar andere publicaties.⁵

Diep verweven in het christelijk-sociaal denken zit de notie dat elke kring (zoals het gezin, het onderwijs en het bedrijfsleven) zelf verantwoordelijk is voor zijn eigen domein, vanuit een door God gegeven vrijheid. Vanuit die gedachte verdienen ondernemers vertrouwen vanuit de overheid. Zij hebben in de eerste plaats zelf de verantwoordelijkheid om als ondernemers het goede te doen, los van allerlei voorschriften vanuit andere kringen, zoals de overheid. De overheid kan de voorwaarden scheppen, zodat ondernemers in vrijheid het goede kunnen zoeken. Ook is het de taak van de overheid om het algemeen welzijn te beschermen en als scheidsrechter op te treden als belangen botsen.

Ondernemers die als goede rentmeesters gebruik maken van hun verantwoordelijkheid, eren God daarmee. Het toevoegen van waarde, iets creëren en het gebruiken van je creativiteit, is een afschaduw van de Schepper die als summum van creativiteit vanuit niets de aarde schiep. Een goede ondernemer is bij uitstek een goede rentmeester, die tevens als werkgever ervoor zorgt dat zijn werknemers dagelijks brood op de plank hebben en partners zijn voor de maatschappelijke problemen van deze tijd.

Het is echter niet zo dat mensen vanuit zichzelf zo maar het goede doen. Ook dat is een fundamenteel besef in de christelijke traditie. Het vertrouwen om als goed rentmeester op te treden hebben we als mensheid van meet af aan beschaamd. Consumenten en ondernemers jagen hun eigen begeerten na, ten koste van mens, dier en planeet. Zeker in de laatste decennia is dat pijnlijk duidelijk geworden. Onze financiële welvaart nam in de afgelopen decennia een enorme vlucht, maar verlies van biodiversiteit, klimaatverandering en moderne slavernij even goed. Te groot vertrouwen in de tucht van de markt zonder voldoende normerende kaders heeft ervoor gezorgd dat andere grenzen zijn overschreden. De zorg voor de schepping heeft de mens verzaakt, waarvan ook de mensen elders of van volgende generaties de dupe zijn. Zowel consumenten en bedrijven, maar ook de politiek en de publieke sector kunnen zich het verwijt aantrekken dat het hier en nu te vaak prevaleert boven het daar en later. De aanklacht van de oudtestamentische profeten dat de meest kwetsbaren onrecht werd aangedaan, zouden wij ons ook mogen aantrekken.⁶

Een alternatief is nodig: een rentmeestereconomie, gericht op genoeg voor iedereen, met volop ruimte voor ondernemingen en consumenten die dienstbaar zijn aan gemeenschappen. Om als goede rentmeesters te leven van het vruchtgebruik, zorg te dragen voor de instandhouding van wat je beheert en de plicht je daarover te verantwoorden. Vertrouwen én verantwoordelijkheid zijn daar allebei onderdeel van.

⁴ De positie van zzp'ers valt wel buiten deze notitie. Zij vormen een specifieke groep met andere uitdagingen dan de ondernemers waar het in deze notitie over gaat.

⁵ Daarbij denken we bijvoorbeeld aan: Teunis Brand (2015), *Coöperatief kapitalisme*, Buijten & Schipperheijn: Amsterdam; Carola Schouten & Geert-Jan Spijker (2017), *Rijnland Werkt*, WI ChristenUnie.

⁶ Zie bijvoorbeeld Jesaja 58 en Amos 5.

Hoe ziet dat vertrouwen en die verantwoordelijkheid van ondernemers en overheid eruit als we willen werken aan die rentmeestereconomie? Daarvoor moeten we vooral kijken we naar die vele bedrijven die in de praktijk al leven en werken naar het beginsel van rentmeesterschap. Dat zijn bedrijven die het hart vormen van lokale gemeenschappen en meebouwen aan de samenleving. Dat zijn de familiebedrijven die niet gericht zijn op de winst in het volgende kwartaal, maar op de volgende generatie. Denken in generaties zit immers in hun DNA. Dat zijn coöperaties, waarbij zorg voor elkaar en voor de gemeenschap in de bedrijfsstructuur zit. Voor een andere economie en een andere samenleving hebben we dat soort ondernemerschap hard nodig.

In het volgende hoofdstuk werken we kort uit hoe de samenwerking tussen ondernemers en overheid eruit zou kunnen zien en hoe ze samen verantwoordelijkheid dragen. In het laatste hoofdstuk maken we dat concreet met vijftien voorstellen voor een christelijk-sociale ondernemersagenda.

De waarde van ondernemers in een aantal cijfers vervat

- Het Nederlandse bedrijfsleven inde en betaalde in 2023 €298 miljard euro aan belastingen, premies en heffingen, wat neerkomt op 74% van de totale overheidsinkomsten uit belastingen en premies.⁷
- Het mkb zorgt voor 72% van de werkgelegenheid in de marktsector, voor 62% van de toegevoegde waarde en 60% van de Nederlandse export.⁸
- Familiebedrijven realiseren bijna 30 procent van de toegevoegde waarde in het (niet-financiële) bedrijfsleven.⁹
- Bij ruim de helft van de MKB-bedrijven woont meer dan driekwart van de werknemers binnen 15 kilometer van de vestiging. In de detailhandel is dat zelfs 71%.¹⁰
- Familiebedrijven zijn goed voor bijna een derde van alle werknemersbanen in Nederland.
- De jaarlijkse totale sponsoring en ondersteuning door het MKB wordt geschat op € 1,53 miljard.

⁷ Blijkt uit onderzoek van PwC (2024), zie: <https://www.pwc.nl/nl/actueel-en-publicaties/themas/economie/belastingbijdrage-nederlands-bedrijfsleven-bedraagt-298-mrd.html>

⁸ MKB Nederland en VNO-NCW (2024), *MKB Ondernemersagenda. Vernieuwen, versnellen en verbinden. Benut de kracht en oplossingen van ondernemers*. MKB-Nederland en VNO-NCW: Den Haag

⁹ CBS (2023). Familiebedrijven in Nederland, 2021-2022. CBS: Den Haag

¹⁰ Zie onderzoek in opdracht van MKB-Nederland, Panteia (2023) De maatschappelijke waarde van het MKB. Een onderzoek onder het MKB.

2. Samen verantwoordelijkheid dragen

We plukken als burgers dagelijks de vruchten van het vele werk dat in bedrijven plaatsvindt. Bedrijven leveren immers producten en diensten waar burgers voor een groot deel van afhankelijk zijn. Ondernemers zijn tevens werkgevers en maken het mogelijk dat miljoenen mensen in Nederland dagelijks brood op de plank hebben. Ze verdienen daarnaast het geld waardoor een goede publieke sector mogelijk is. En ondernemers zijn middels innovatie een belangrijke motor voor de maatschappelijke uitdagingen van deze tijd, van klimaatverandering tot woningnood en van bestaanszekerheid tot vergrijzing. Er is geen enkel maatschappelijk verband dat deze rollen – leveren van producten en diensten, creëren van werkgelegenheid, in stand houden van de publieke sector en aanjagen van innovatie – zo goed kan vervullen als ondernemingen. Het bedrijfsleven heeft in de samenleving dan ook een unieke rol en verantwoordelijkheid.

Omgekeerd hebben bedrijven de overheid nodig. Ze zijn afhankelijk van een betrouwbare overheid die voor de randvoorwaarden zorgt: het beschermen van privaat eigendom, een onpartijdig rechtssysteem en goede publieke voorzieningen als onderwijs, zorg en sociale zekerheid. Bedrijven – van mkb tot grootbedrijf – hebben ook elkaar nodig. Het ene bedrijf is weer de toeleverancier of afnemer van het andere. Van een levendige winkelstraat profiteren alle zaken.

Dit besef van verschillende rollen maar onderlinge afhankelijkheid, zit diep in het christelijk-sociale denken. Een school, een gezin en een onderneming hebben elk hun eigen roeping. De verschillende maatschappelijke verbanden vullen elkaar aan en hebben elkaar nodig. In de bloei van deze verbanden ligt de bloei van heel de samenleving.¹¹

De overheid heeft in die ordening ook een unieke verantwoordelijkheid: het bewaken van de (publieke) gerechtigheid. Ondernemers mogen dan ook verwachten dat ze alle ruimte en vertrouwen krijgen van de overheid om hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen. Dat de overheid openstaat voor gesprek en als een sterke marktmeester het niet aantrekkelijk maakt om mee te gaan in de race to the bottom, maar goed rentmeesterschap belooft.

Dat houdt ook in dat de overheid als stevige marktmeester moet optreden en markten moet corrigeren of begrenzen als mens en milieu het onderspit delven. De negatieve gevolgen van ongeremde marktwerking en onbegrensde mondialisering van de economie zijn pijnlijk duidelijk. Als je een T-shirt koopt, kun je er niet op vertrouwen dat voor de productie ervan er geen schade is toegebracht aan mens of milieu. Kinderen komen op sociale media in de rabbit hole van het algoritme terecht, waarbij ze niet de klant zijn maar het product, met niet zelden angst- en mentale problemen tot gevolg.¹² Arbeidsmigranten worden door malafide uitzendbureaus naar Nederland gehaald om vervolgens onder barre arbeids- en huisvestingsomstandigheden te moeten werken tegen een schamel loon. Als de zwakkeren het onderspit delven, omdat vanuit delen van het bedrijfsleven niet goed met de eigen verantwoordelijkheid wordt omgesprongen, is het de verantwoordelijkheid van de overheid om op te treden.

¹¹ 'Vrede zoeken, recht doen. Beginselverklaring van de ChristenUnie', vastgesteld op 24 november 2018.

¹² Jonathan Haidt (2024) *Generatie Angststoornis*. Uitgeverij Ten Have: Utrecht.

We willen dat onze economie verandert en dienstbaar wordt aan de toekomst van onze samenleving en de schepping. Het werk van maatschappelijk betrokken bedrijven en mensen is daarvoor onmisbaar. We streven naar een vitale lokale economie, verbonden met de wereld door rechtvaardige handelsrelaties. Naar een nationale en Europese economie die op strategische gebieden zelfvoorzienend is. Een economie waar er genoeg is voor iedereen en waarin kwaliteit in plaats van kwantiteit centraal staat.

Als inspiratiebron voor dat maatschappelijk betrokken ondernemerschap kijkt de ChristenUnie naar het Rijnlands model. In tegenstelling tot het Angelsaksische kapitalisme - waarin de belangen voor de aandeelhouders (shareholders) centraal staan - legt het Rijnlandse denken de nadruk op samenwerking met alle belanghebbenden (stakeholders). Het gaat bij deze laatste niet om het maximaliseren van winsten, maar om collectief succes op de lange termijn.¹³ De onderneming is dan een werkgemeenschap waar arbeid en kapitaal samenkomen. Het Rijnlands model wordt gekenmerkt door aandacht voor de mens op de werkvloer, door gemeenschapsgevoel en consensuscultuur, en om het overdragen van het bedrijf van generatie op generatie. Het Rijnlandse denken blijft in ontwikkeling. Door technologische verandering en toenemende onzekerheid wordt kennis als productiefactor steeds belangrijker. Bovendien hebben we steeds meer oog voor de bijdrage die bedrijven leveren aan brede welvaart ver weg en dichtbij. Dit vergt van bedrijven dat ze meer dan voorheen oog hebben voor -en bijdragen aan hun omgeving.

Om zowel het vertrouwen en de verantwoordelijkheid tussen overheid en ondernemers waar te maken, ziet de ChristenUnie grofweg twee rollen voor de overheid.

Ten eerste is het de taak om ruimte te bieden. Randvoorwaarden voor ondernemerschap moeten op orde zijn en de overheid moet hen faciliteren in het ondernemen. Hierbij horen een goed vestigingsklimaat, goed onderwijs en ruimte voor innovatie.

Ten tweede is het van belang dat de overheid richting geeft: grenzen stelt en normerend handelt. Dat is ook in het belang van ondernemers. Zo ontstaat er immers een eerlijk speelveld. Het uitgangspunt is eenvoud in regelgeving, vertrouwen vooraf en toezicht achteraf. Als wantrouwen de overhand begint te krijgen in het overheidsbeleid, ontstaat regelzucht en complexe wet- en regelgeving. De huidige situatie spreekt boekdelen. In plaats daarvan dient de overheid doelen te stellen, en sturen op middelvoorschriften zoveel mogelijk te voorkomen.

In de volgende paragraaf werken we deze twee rollen uit met concretere uitgangspunten.

¹³ Een belangrijk werk hierover is *Kapitalisme contra kapitalisme* (1991) van de Franse econoom Michel Albert. Hij plaatste in zijn boek het Rijnlands model tegenover het Angelsaksische model. Volgens Albert is het Rijnlands model superieur aan het Angelsaksische model, zowel op economisch als op sociaal gebied.

3. Twaalf voorstellen voor vertrouwen in ondernemend Rijnland

Hieronder volgen twaalf concrete voorstellen voor een christelijk-sociale ondernemersagenda. Willen deze echter kans van slagen maken, dan moeten ondernemers en overheden niet met de ruggen naar elkaar toe staan, maar mét elkaar aan tafel gaan. Aan tafel kijk je elkaar in de ogen. Dat wekt wederzijds vertrouwen. Samen kom je tot oplossingen. En met alle maatschappelijke uitdagingen die op ons afkomen hebben we die hard nodig.

Voorstellen om ruimte te bieden

1. **Bied als overheid vertrouwen: geen zwabberbeleid, maar zekerheid en voorspelbaarheid**

De overheid hoort ondernemers zoveel mogelijk duidelijkheid en zekerheid te bieden. Bedrijven hebben een lange investeringshorizon en moeten dus kunnen rekenen op de regels die nu van kracht zijn. Te vaak zien we voorbeelden van zwabberbeleid, bijvoorbeeld het rücksichtsloze schrappen van de verplichting om vanaf 2026 de kapotte cv-ketel te vervangen door een (hybride) warmtepomp in plaats van te kiezen voor enkele jaren uitstel. Of de onduidelijkheid over het afschaffen van de salderingsregeling, waar de zonnepanelenbranche veel last van heeft. Marktpartijen bereiden zich op zulke maatregelen voor en hebben duidelijk en voorspelbaar beleid nodig. Daarom pleiten we ervoor om veranderend beleid zoveel mogelijk gepaard te laten gaan met ingroei- en uitfaseerpaden en leggen we vast dat bepaalde regels slechts eens in de zoveel tijd kunnen worden aangepast. Zo moet het regel worden om het tarief van de winstbelasting niet vaker dan eens in de vijf à tien jaar aan te passen.

2. **Randvoorwaarden op orde**

Om als bedrijf je verantwoordelijkheid te kunnen nemen, bijvoorbeeld voor schonere productie, moet de overheid zorgen dat de randvoorwaarden daarvoor op orde zijn. Daar schort het helaas te vaak aan. Veel bedrijven - van klein tot groot - maken zich zorgen over de randvoorwaarden om te kunnen ondernemen, denk aan genoeg ruimte op het elektriciteitsnet, goede bereikbaarheid, voldoende goed opgeleide arbeidskrachten (zie punt 6) en de toegang tot financiering, zeker voor het mkb. En de vergunningverlening voor projecten moet weer op gang komen. Als de randvoorwaarden niet op orde zijn, moet de overheid terughoudend zijn met het opleggen van extra eisen en verplichtingen bij het bedrijfsleven.

3. **Vertrouwen vooraf, toezicht achteraf. Daarom minder regels en sturen op doelen in plaats van op middelen**

De overheid moet ondernemers durven te vertrouwen. Te veel regels lijken afkomstig te zijn uit wantrouwen of maakbaarheidsdenken. Vertrouwen in het vakmanschap van de ondernemer hoort het uitgangspunt te zijn, waarbij de overheid op doelen stuurt, niet op middelen. In plaats van bijvoorbeeld de verplichting voor boeren om voor 1 oktober op zandgrond hun aardappels te oogsten, terwijl ze nog niet zijn volgroeid, hoort de boer ruimte te hebben om zelf keuzes te maken die leiden tot een goede kwaliteit van grond- en oppervlaktewater. In plaats van zomaar met extra regels te komen, dienen deze vooraf stevig getoetst te worden met een openbare bedrijfseffecten- en uitvoeringstoets. Ook horen toezichthouders de regels uitvoerbaar te houden en niet hun boekje te buiten te gaan met vergaande interpretaties. Een laatste irritatie zijn de eindeloze formuleren en afvinklijstjes waar je als ondernemer toe bent veroordeeld. Goedbedoelde regels en richtlijnen, zoals de CSRD, moeten daadwerkelijk bijdragen aan

het boeken van duurzame resultaten, en niet verworden tot een bureaucratisch gedrocht.

4. **Koester het familiebedrijf**

Veel familiebedrijven bouwen al generaties mee aan onze samenleving. Het zijn bij uitstek ondernemers die niet gefocust zijn op de volgende kwartaalwinst, maar op de volgende generatie. Deze bedrijven zijn voorbeelden van goed rentmeesterschap en moeten we koesteren. Bij overdracht van het bedrijf wordt – in tegenstelling tot de overdracht van een NV of BV – ingeteerd op het bedrijfskapitaal om de erf- en schenkbelasting te voldoen. De huidige bedrijfsopvolgingsregeling (BOR) wordt vereenvoudigd en verbeterd. De betaling van de erf- en schenkbelasting wordt volledig uitgesteld zolang het bedrijfskapitaal in de onderneming blijft. Tegelijkertijd beperken we de mogelijkheden om te lenen uit de eigen BV. Deze vereenvoudiging stelt ondernemers beter in staat het bedrijf over te dragen aan de volgende generatie en maakt oneigenlijk gebruik moeilijker.

5. **De onderneming als gemeenschap**

Een goede ondernemer zorgt voor zijn werknemers. En goede werknemers zetten op hun beurt het beste beentje voor om de onderneming te laten floreren. De overheid hoort bedrijven die goed willen zorgen voor hun personeel niet in de weg te zitten. Als een bedrijf zijn personeel voorziet in een gezonde en voedzame lunch wordt dat nu door de Belastingdienst afgestraft, en wordt zo'n bedrijf dwarsgezet tot aan de Hoge Raad aan toe. Dan kan en moet anders. Ook andere manieren om de betrokkenheid van werknemers in het bedrijf te vergroten, moeten worden verkend. Denk bijvoorbeeld aan het bevorderen van werknemersparticipatie door hen medeaandeelhouder te maken. Of door ruimte te bieden aan andere vormen dan het conventionele bedrijfsmodel, bijvoorbeeld een maatschappelijke BV, steward-ownership of coöperaties. Als er knellende wet- of regelgeving is die dit in de weg staat, moet gekeken worden naar aanpassingen.

6. **Investeer in de generatie van de toekomst**

We investeren in de komende generatie. De jongeren van nu zijn gedreven om het verschil te maken in ons land. De toekomst van onze samenleving is verweven met hún toekomst. We geven ruimte aan jonge ondernemers – of ze nu het boerenbedrijf van hun ouders willen overnemen of een start-up willen beginnen – én investeren volop in het beroepsonderwijs. Het bedrijfsleven roept immers om goed opgeleid personeel. Concreet verdient elke provincie een techniekhavo, waarbij ook havisten praktische vaardigheden krijgen aangeleerd. Bedrijven worden via samenwerkingen actief betrokken bij het onderwijs, zowel vo als vervolgonderwijs. Zo verkleinen we de kloof tussen wetenschap en de praktijk. Het opleidingsaanbod in de regio wordt beter afgestemd op de arbeidsvraag in diezelfde regio.

7. **Investeer 3% van het nationaal inkomen in innovatie**

Nederland is een hoogwaardige kenniseconomie en presteert mondiaal op topniveau. Het is als relatief klein land met beperkte natuurlijke hulpbronnen zaak om hierop niet te verslappen. Nederland is sterk afhankelijk van de kenniseconomie, hoogwaardige technologieën en productieve dienstensector om economische groei te realiseren. Innovatie is nodig om dat niveau vast te houden. We zien achterblijvende groei van de arbeidsproductiviteit, in Nederland, maar ook in Europa als geheel, zoals het rapport- Draghi concludeert. Op macroniveau moeten daarom op termijn de publieke en private uitgaven aan innovatie en onderzoek 3% van het nationaal inkomen bedragen. Daarbij

zien we de kansen die Artificial Intelligence (AI) biedt en zetten we in op duidelijke en toekomstbestendige regelgeving die zowel innovatie stimuleert als toeziet op bescherming van privacy en ethische toepassing van AI. Op bedrijfsniveau moet de overheid innovatie blijven stimuleren, onder meer door de WBSO uit te breiden en de innovatiebox in stand te houden.

8. **Zet in op een gelijk Europees speelveld**

Momenteel vangen verschillende Europese landen elkaar vliegen af door belastingconcurrentie om grote bedrijven binnen te halen. Dat kan veel slimmer. Zorg voor een vergelijkbaar én mondiaal aantrekkelijk Europees fiscaal speelveld met duidelijke en handhaafbare kaders voor nationale staatssteun. De concurrentie tussen Europese landen om bedrijven wordt dan niet meer met fiscale prikkels en aanlokkelijke subsidies gevoerd, maar primair met een goede infrastructuur, een goed opgeleide beroepsbevolking en een werkbare regeldruk. Hiervan profiteert de bredere samenleving mee. Daarbij is het zaak de bankenunie af te ronden en snel werk te maken van de kapitaalmarktunie, zodat bedrijven makkelijker toegang tot financiering krijgen.

Voorstellen om richting te geven

9. **Pak als overheid je rol als marktmeester: goede zaken moeten lonen**

Een dienstbare economie vraagt om een stevige marktmeester, zodat ondernemers kunnen ondernemen, burgers in hun rol als consument worden beschermd en publieke belangen worden gediend. Een stevige marktmeester betekent ook dat voor goederen en diensten de échte prijs wordt betaald en kosten niet door consument of ondernemer worden afgewenteld op de samenleving en de leefomgeving. De overheid moet paal en perk stellen aan de race to the bottom en het op de markt brengen van goedkope, kwalitatief laagwaardige of vervuilende producten. Dat kan door ambitieuze combinaties van beprijzing en normering, zoals ook geadviseerd door de WRR.¹⁴ Geef op deze manier circulair ondernemen de ruimte. Een mooi recent voorbeeld hiervan is de voorgenomen aanscherping van het bouwbesluit, waardoor de vraag naar biobased bouwmaterialen gaat stijgen, wat kansen biedt voor Nederlandse boeren. Normeer op die manier ook het gebruik van duurzaam plastic en staal. Enkel producten die voldoen aan dezelfde eisen waar Europese producten aan moeten voldoen horen toegang te krijgen tot de Europese markt. Goede regelgeving én handhaving is hiervoor van belang.

10. **Geef als overheid het goede voorbeeld als inkoper**

De overheid heeft als inkoper een enorme impact. De totale inkoopwaarde van de overheden in Nederland bedroeg in 2019 immers zo'n 85 miljard euro. Op verschillende manieren moet het Rijk zijn rol beter pakken om bij te dragen aan verduurzaming en om het mkb en sociale ondernemingen te betrekken bij aanbestedingen. We maken lokaal en duurzaam inkopen de norm. We willen onder meer verhoging van de maximale grens voor directe gunning aan het mkb en verduidelijking en versimpeling

¹⁴ WRR [2023] *Goede zaken. Naar een grotere maatschappelijke bijdrage van ondernemingen*. WRR: Den Haag.

van de teksten bij aanbestedingen. Hiervoor putten we uit eerder gepubliceerde voorstellen van de ChristenUnie voor een duurzamer en socialer inkoopbeleid.¹⁵

11. **Koester maatschappelijke betrokkenheid van bedrijven**

Ondernemers gaat het niet alleen om het geld, maar om maatschappelijke betrokkenheid en bijdragen aan de samenleving (zo blijkt jaar op jaar uit de Global Entrepreneurship Monitor). Een voorbeeld hiervan zijn de vele giften die gedaan worden aan goede doelen en bedrijven die worden teruggegeven aan de samenleving door steward-ownership. De overheid moet dat fiscaal niet afstraffen, maar juist mogelijk maken en stimuleren. Onder aanvoering van de ChristenUnie is het kabinet teruggekomen van zijn voornemen om de giftenaftrek in de inkomstenbelasting flink te versoberen. Helaas geldt dat nog niet voor de giftenaftrek voor bedrijven. Daarom zeggen wij: houd de regeling 'geven vanuit de vennootschap' en de giftenaftrek voor giften tot een ton in de vennootschapsbelasting in stand.

12. **Beursgenoteerde bedrijven naar Rijnlads model**

Beursondernemingen handelen te vaak in strijd met het publieke belang. Ze zijn het eigendom van internationale vermogensbeheerders die vaak geen ander doel hebben dan winst maken. In een christelijk-sociale visie op de onderneming kan het niet zo zijn dat dat ten koste gaat van het publieke belang, zoals het produceren van een zo goed mogelijk product voor een eerlijke prijs, goede omstandigheden van werknemers, en zorg voor de schepping. Ondernemingen moeten dus aan dat publiek belang gebonden worden. Dat kan door wetten, maar beter is nog als niet slechts aandeelhouders verantwoordelijk zijn voor de zeggenschap over de onderneming. Door ook deze publieke belangen zeggenschap te geven in een onderneming, kunnen bredere belangen worden geborgd. Een andere methode is om aandeelhouders daar zelf voor verantwoordelijk te maken, maar daar hoort dan niet alleen invloed op, maar ook aansprakelijkheid bij voor de onderneming.

¹⁵ ChristenUnie [2023] 'De ChristenUnie komt met tien voorstellen voor een duurzamer en socialer inkoopbeleid van de overheid', <https://www.christenunie.nl/nl/blog/2023/10/10/De-ChristenUnie-komt-met-tien-voorstellen-voor-een-duurzamer-en-socialer-inkoopbeleid-van-de-overheid>.